

МОВОЗНАВСТВО

О. Гапченко, канд. філол. наук

МОВНА СВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто статус мовної свідомості людини в сучасному мовознавстві, її види, одиниці й методи дослідження.

The status of linguistic consciousness is examined in modern linguistics, its aspects, units and research methods in the article.

Задіяні у процесі пізнання людиною світу форми вищої нервової діяльності традиційно описуються через поняття *мислення, інтелект, ментальність, свідомість, менталітет*. Вивчення того, як людина сприймає навколишній світ, аналіз процесів відображення нею дійсності давно знаходиться в центрі філософських і психологічних досліджень. Широко відомими є спроби теоретичного обґрунтування процесу свідомого відображення дійсності, що здійснювались у XIX–XX ст. такими психологами як В. Вундт (теорія апперцепції), Е. Титченер (рефлексія), У. Джейс (потік свідомості), Ф. Brentano (інтенційний акт), О. Кюльпе (множність детермінуючих тенденцій), Т. де Шарден (психологічні якості ноосфери), Л. Виготський (складне подвоєння поведінки), А. Брудний (форма психіки і функція мозку) та ін.

У науковій літературі й досі немає чіткого розмежування термінів *мислення* та *свідомість*. Слушною видається позиція З. Попової та Й. Стерніна, які вважають, що "термін свідомість у принципі акцентує статичний аспект, а *мислення* – динамічний. *Свідомість* – це властивість мозку, *мислення* – це діяльність мозку, наділеного свідомістю (*курсив наш* – О.Г.)" [12, с. 43].

Свідомість є однією з найважливіших ознак людини, що вирізняють її серед інших істот. Терміном свідомість оперують усі гуманітарні й багато природничих наук, однак, маючи десятки визначень, поняття свідомість і досі не має одного вичерпного, загально визнаного.

О. Леонтьєв розглядав *свідомість* як "специфічно людську форму відображення дійсності" [9, с. 157]. Концепція О. Леонтьєва про важливу роль предметної діяльності в розвитку свідомості отримала своє остаточне оформлення у працях О. Леонтьєва. За О. Леонтьєвим, свідомість – це "особливий внутрішній рух, який породжується людською діяльністю", "рефлексія суб'єктом діяльності, своєї діяльності, самого себе" [8, с. 13, 97].

У сучасній філософії та психології свідомість розглядається як "властивість (функція) високоорганізованої матерії – мозку, яка полягає в здатності людини відображати зовнішнє буття у формі чуттєвих і розумових образів" [12, с. 43]. Свідомість включає відчуття, уявлення, образи, емоції, пам'ять, уяву, умовні й безумовні рефлексії, вольовий тонус, невербальні форми мислення тощо. *Свідомість* – це найвищий рівень психічного відображення й саморегуляції, функція мозку, пов'язана зі здатністю індивіда відображати зовнішній світ, створювати його образ, а також породжувати внутрішній, духовний світ. Свідомість людини характеризується активністю, направленістю на предмет, здатністю до рефлексії, мотиваційно-ціннісним характером, знаково-символічним способом вираження.

Характерною властивістю людини є здатність до абстрактно-логічного мислення за допомогою мови. Хоча співвідношення понять *свідомість* і *мислення* розуміється по-різному, ці феномени традиційно вивчаються за їхніми зв'язками з мовою. Зрозуміло, що вся *свідомість* не вміщується в межі мови повністю й лінгвістичними методами можна охопити тільки вербалізовану її частину.

За ставленням до проблеми вербальності/шевербальності мислення вчених іноді умовно ділять на "вербалістів" (М. Мюллер, В. фон Гумбольдт, Ф. Шлейєр-

махер, Ф. де Соссюр, О. Реформатський) і "антивербалістів" (М. Жинкін, Б. Серебренніков, П. Гальперін, І. Горелов, К. Сєдов). Багато дослідників займають подвійну позицію, визнаючи як невербальність, так вербальність мислення. Зокрема, О. Леонтьєв і Л. Виготський свого часу багато писали про дієве, наочно-дієве й наочно-образне мислення, проте водночас у їхніх працях можна знайти і твердження про мовну природу свідомості. На думку З. Попової та Й. Стерніна, це пов'язано з браком на той час експериментальних знань про природу свідомості та її зв'язок із мовою [11]. Сучасні експериментальні дослідження свідчать про те, що мислення здійснюється без обов'язкового звертання до мови: його інструментом виступає *універсальний предметний код* (УПК). Концепцію УПК розробив, спираючись на деякі ідеї Л. Виготського, М. Жинкін. З опорою на дані психології й нейрофізіології було доведено, що специфіка переробки людиною інформації про навколишній світ полягає в тому, що сприймана різними каналами інформація інтегрується далі в єдиному *універсальному коді*, який забезпечує перехресний зв'язок між різнокодними елементами єдиної інформаційної бази людини (пам'яті). УПК – це нейрофізіологічний субстрат мислення, суб'єктивний, індивідуальний у кожній людини, оскільки утворюється як відображення її неповторного, індивідуального життєвого досвіду. Одиницями УПК є предметні чуттєві образи, що кодують знання. Однак і сьогодні в мовознавстві існують концепції, які припускають подвійне тлумачення природи свідомості.

Звернення лінгвістики до *свідомості носія мови* – це не данина моді, а нагальна потреба, продиктована загальнонауковою тенденцією до врахування свідомості спостерігача в усьому пізнавальному комплексі. Проблема мови і свідомості сьогодні активно вивчається різними лінгвістичними дисциплінами (праці Ю. Караулова, О. Кубрякової, З. Попової, Ю. Сорокіна, Й. Стерніна, Є. Тарасова, Н. Уфімцевої, Т. Ушакової, Т. Чернігівської, Г. Яворської та ін.). Слід зауважити, що в лінгвістиці йдеться не про свідомість в широкому розумінні, а про доступну вивченню лінгвістичними методами вербалізовану її частину – *мовну свідомість*.

На сьогодні немає єдиної думки ні про структуру мовної свідомості, ні про її природу. Є дослідники, які взагалі заперечують факт існування мовної свідомості наводять при цьому як один із аргументів тезу Г. Колшанського, викладену в досить давній його праці: оскільки мова виражає наші знання про світ, але не відображає й не структурує світ для людини (хоча й закріплює результати його відображення в семантиці мови), вона є лише формою вираження єдиної для всіх картини світу, а тому неприпустимо говорити ні про існування *мовної картини світу*, ні про існування *мовної свідомості* [6].

Мовна свідомість знаходиться серед пріоритетів психолінгвістики з початку 1990-х рр. Багато лінгвістів відзначають, що дослідження *мовної свідомості* перебуває на початковому етапі. Той факт, що традиційно орієнтовані на вивчення людини науки (психологія, філософія, когнітологія) по-різному підходять до розуміння феномена свідомості людини, призводить до існу-

вання розбіжностей і в трактуванні поняття *мовна свідомість* у лінгвістиці.

Термін *мовна свідомість* нерідко отримує в науковій літературі різну інтерпретацію. У 1993 р. Є. Тарасов у одній із перших спеціальних праць, присвячених проблемам мовної свідомості, колективній монографії "Мова і свідомість: парадоксальна раціональність" зазначав: "У монографії *мовна свідомість* і просто *свідомість* використовуються для опису одного й того самого феномену – свідомості людини" [20, с. 7]. А в 2000 р. Є. Тарасов сам уже диференціює поняття *свідомість* і *мовна свідомість* і визначає останню як "сукупність образів свідомості, які формуються й озвонішуються за допомогою мовних засобів – слів, вільних і стійких словосполучень, речень, текстів і асоціативних полів" [21, с. 26]. У лінгвістиці до цього часу не термінологізовані психічні механізми мовлення, які забезпечують мовленнєву діяльність людини. З. Попова та Й. Стернін вважають, що саме ці механізми і знання становлять мовну свідомість людини. У такому разі традиційна лінгвістика теж вивчає мовну свідомість – правила використання мови, норми, упорядкованість мовних одиниць у свідомості тощо, але при цьому вона практично не досліджує *психологічну реальність описів*. На певному етапі розвитку традиційного мовознавства цього було достатньо. Однак не на сучасному етапі, коли комунікативний, антропоцентричний напрям у лінгвістиці став домінуючим і значно зріс інтерес саме до реального функціонування мови, а не до мови, абстрагованої від її носія, відображеної у словниках і граматиках. Це привело до інтенсивного розвитку досліджень у галузі комунікації, психічних механізмів мови, асоціативно-вербальних мереж, асоціативних полів тощо. У зв'язку із цим під мовною свідомістю пропонується розуміти сукупність ментальних механізмів породження, розуміння мовлення і зберігання мови у свідомості, тобто ментальні механізми, які забезпечують процес мовленнєвої діяльності людини. Це "знання, що використовуються комунікантами при створенні і сприйнятті мовленнєвих повідомлень" [19, с. 11].

У деяких сучасних лінгвокогнітивних концепціях розмежування *мовної* й *немовної свідомості* розглядається як питання несуттєве, як проблема термінологічної традиції. Так, В. Красних пише: "Говорячи про мовну свідомість, я маю на увазі ту "іпостась" свідомості, яка пов'язана з мовленнєвою діяльністю особистості" [7, с. 12]. Як бачимо, *мовна свідомість* виступає як "іпостась", тобто *аспект, частина свідомості*, але не вся свідомість. Однак далі В. Красних робить дещо несподіваний висновок: "Отже, *свідомість (мовна свідомість)* має мовну природу, маніфестує себе в мові" [7, с. 16]. Із таким підходом не погоджуються З. Попова та Й. Стернін: те, що свідомість має *мовну маніфестацію*, ніяк не доводить, що вона має *мовну природу*: свідомість може маніфестуватися невербальними засобами, художніми засобами [11].

Різні аспекти мовної свідомості досліджуються психологією, традиційною лінгвістикою, психолінгвістикою, нейролінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, логопедією, онтолінгвістикою тощо.

Деякі дослідники вважають, що складність свідомості як об'єкта вивчення перевищує когнітивні можливості лінгвістики з її понятійним апаратом. Проте на сьогодні вивчення мовної свідомості оформилось у самостійний напрям, досягнення й перспективи якого регулярно обговорюються на лінгвістичних симпозіумах і конференціях.

Актуальний у сучасній лінгвістиці когнітивний підхід (М. Алефіренко, В. Карасик, Ю. Караулов, В. Маслова, З. Попова, Ю. Сорокін та ін.) передбачає не лише звер-

нення до статичного текстового мовного матеріалу, але й до *мовної особистості* як носія знань про світ, що є неможливим без аналізу *мовної свідомості*. Реконструкція мовної картини світу також неможлива без вивчення *мовної свідомості*. Т. Ушакова відзначає, що поняття мовної свідомості є корисним і перспективним для дослідження співвідношення психіки й мовлення, однак зараз воно має досить широке й невизначене "референтне поле" [21, с. 22].

Представники сучасної когнітивної лінгвістики дійшли висновку про те, що *мовна свідомість* – це особливий механізм, який забезпечує злиття, інтеграцію знання мови зі знаннями про світ. Мовна свідомість виникає як результат взаємодії одиниць знань про світ із мовними одиницями. Вона характеризується власними одиницями, які мають бінарну структуру, що формується з двох складників, – одиниць знання й одиниць мови. За визначенням Ю. Сорокіна, *свідомість* – це ансамбль когнітивно-емотивних і аксіологічних структур, які мають нейрофізіологічну основу ("прив'язані" до нейрофізіологічного субстрату) і працюють в інформаційно-технологічному режимі [17, с. 13]. *Мовна свідомість* є динамічним утворенням, яке оперує елементарними одиницями знання (фігурами знання) і функціонує в активному (в напрямку від знака – до смислу) і пасивному (від смислу – до знака) режимах. Отже, у сучасному мовознавстві на передній план виходить "процесний" характер свідомості.

Сучасні уявлення про свідомість виходять із множинності її *видів* і *форм*. Виділяють такі види свідомості: 1) за предметом розумової діяльності (сферою застосування свідомості) – *політична, наукова, релігійна, екологічна, побутова, класова, естетична, економічна* та ін.; 2) за суб'єктом свідомості – *гендерна, вікова, соціальна (професійна, гуманітарна, технічна), особиста, суспільна, групова* тощо; 3) за ступенем сформованості – *розвинена й нерозвинена*; 4) за принципом, що лежить в її основі, – *демократична, консервативна, прогресивна, реакційна* та ін.; 5) за видом інтелектуальної діяльності, який забезпечується свідомістю, – *креативна, технічна, евристична, художня* тощо. Можлива й подальша класифікація [12, с. 43–44].

Той факт, що на сьогодні існують десятки визначень свідомості, але жодне з них не є загально визнаним для різних наук, які її вивчають, пов'язаний не тільки з великим розмаїттям форм прояву свідомості, але й з тим, що свідомість має як індивідуальне, так і неперсональне – колективне втілення. Індивідуальна свідомість розвивається разом із особистістю, відображає її неповторні риси. Н. Чуприкова підкреслює важливість розмежування двох форм індивідуальної свідомості – *структурної* й *динамічної*. Структурна – це "більш або менш упорядкована відображувально-знакова система, яка складається в мозку кожної людини в процесі її життя в результаті практичної діяльності, засвоєння мови, існуючої системи знань і її особистих зусиль із пізнавального впорядкування явищ дійсності" [18, с. 25]. Динамічна форма індивідуальної свідомості – це "окремі акти усвідомлення зовнішніх і внутрішніх впливів, які здійснюються в структурі відображувально-знакової системи й виражаються у формі суджень" [18, с. 25]. Мовна свідомість відображає як особливості індивідуального світобачення мовців, так і особливості національного менталітету, закріплені в культурно-етнічних мовних стереотипах, фразеологічних одиницях, мовних формулах тощо.

Головною проблемою у вивченні свідомості особистості, на думку багатьох дослідників, є питання про те, як організовано знання. К. Ушинський трактував знання як органічний елемент процесів мислення, а розум – як

добре організовану систему знань. На думку Ю. Самаріна, знання є необхідною передумовою мислення: "без знань, хоча б найелементарніших, неможлива розумова діяльність" [15, с. 482]. Подібні погляди мав й відомий психолог С. Рубінштейн: "мислення і знання взагалі невіддільні одне від одного" [15, с. 53]. Психологи (Т. Виноград, Д. Норман та ін.) підкреслюють, що мова найскладнішим чином переплетена зі знаннями людей про світ. Вибрана з пам'яті інформація є глибоко врослою в схеми пам'яті, а сприймана нова інформація інтегрується з раніше відомими фактами з урахуванням того, що опосередковано міститься в повідомленні. Нова думка може бути зрозумілою, коли вона входить ланкою до складу попереднього досвіду особистості, в уже сформовану систему уявлень і понять. Увага дослідників зосереджена на вивченні ролі знань у різних пізнавальних процесах (у тому числі в мовнорозумовій діяльності), на формах репрезентації знань у пам'яті.

Традиційно виділяють два основні типи знань: 1) *мовні (лінгвістичні)* і 2) *знання про світ (енциклопедичні, або прагматичні)*. На думку М. Бірвіша і Ф. Кіфера, успішна лінгвістична теорія повинна забезпечувати принципову основу для встановлення спільного і специфічного між мовними й енциклопедичними знаннями, хоча у багатьох випадках межа між цими типами знань не є очевидною [22, с. 72]. Ж. Мунен вважав, що з'ясування того, яким чином мова виступає формою знання, як лінгвістична семантика відображає нелінгвістичну семантику досвіду, входить у завдання лінгвістики. Однак деякі вчені не вважають можливим включати питання про енциклопедичні знання в компетенцію лінгвістики. Так, Н. Слюсарева критикує позицію Ж. Мунена: "завдання – яким чином значення маніфестує зміст (смісл) – лише частково є лінгвістичним, а завдання – яким чином мова виступає як засіб накопичення й передачі знання – відходить повністю до сфери семантики відображення й не є власне лінгвістичним" [16, с. 15]. Переконливе теоретичне обґрунтування нерозривності мовних і енциклопедичних знань (а тим самим і необхідності їхнього паралельного дослідження) дав С. Кацнельсон, який показав, що механізми мови спарені з механізмами свідомості, а елементами (одинацями) індивідуальної свідомості є знання, у першу чергу – практичні знання, які становлять *життєвий досвід індивіда*. *Мовні знання* – це особливі знання, які служать "засобами активізації елементів свідомості та їхнього словесного вираження в процесі формування думки й мовлення. Процес породження мовлення тісно переплітається з процесом породження думки, утворюючи єдиний мовленнєворозумовий процес, який здійснюється механізмами мовленнєвого мислення" [5, с. 115]. П. Гальперин запропонував розрізнати відповідно до двох основних типів знань дві форми суспільної свідомості: *власне мовну (лінгвістичну)* і *пізнавальну (когнітивну)* [1, с. 97].

Тривалий час ведуться дискусії щодо самого терміна *мовна свідомість*. Так, О.О. Леонтьєв вважав невдалим вислів *мовна свідомість*: "Епітет "мовна" у словосполученні "мовна свідомість" не повинен вводити нас в оману. Мови як традиційного предмету лінгвістики цей епітет прямо не стосується. Зображувати мову (в традиційно-лінгвістичному її тлумаченні) як те, що опосередковує відношення людини до світу, – значить потрапляти в порочне коло" [20, с.17]. Зроблене в кінці 1980-х рр. І. Гореловим зауваження про природу мовної свідомості досі звучить актуально: "Мовна свідомість функціонує в наукових текстах не як однозначне терміносполучення, а як інтуїтивно знайдене позначення різних "ясно-смутних"

уявлень про позначуване" [2, с. 47]. Сучасний підхід до цього питання чітко сформульований Ю. Карауловим: "Саме словосполучення *мовна свідомість* орієнтує нас на те, що "мова" в цій парі сприймається як інструмент, як набір таких мовних структур, за допомогою яких формується своєрідне "вікно", крізь яке нам дано "зазирнути" у свідомість. Форми існування мовних структур можуть бути різними. Ми залишаємо в стороні недоступну для спостереження фізико-хімічну форму їх існування, реалізовану всередині індивідуального мозку. Нас не буде цікавити і форма, що піддається спостереженню й об'єктивується поза індивідуальним розумовим органом у вигляді комплексів вхідних і вихідних сигналів, за допомогою яких генеруються і сприймаються оптичні, акустичні, тактильні та інші динамічні умовні знаки хвильового типу" [4, с. 23]. Отже, термін мовна свідомість можна вважати загальноприйнятим, чого не можна сказати про його зміст.

І. Зимня *мовну свідомість* визначає як форму існування індивідуальної, когнітивної свідомості людини розумної, людини, яка говорить, людини, яка спілкується, людини як соціальної істоти, як особистості [3, с. 51]. Г. Мацюк розрізняє *практичну лінгвальну свідомість носія мови й теоретичну лінгвістичну свідомість носія мови-мовознавця*, відзначаючи, що одна людина, якщо вона знає певну мову й водночас її науково досліджує, є носієм двох свідомостей – *лінгвальної та лінгвістичної* [10, с. 50].

Свою специфіку має розробка проблеми мовної свідомості на кафедрі загального мовознавства і стилістики Воронежського університету (З. Попова, Й. Стернін, М. Новичихіна, Є. Чернишова та ін.). Так, оригінальний погляд на природу мовної свідомості представлений у працях З. Попової та Й. Стерніна, які виділяють три види свідомості: *когнітивну, мовну й комунікативну*. *Когнітивна свідомість* пов'язана з пізнавальною діяльністю людиною. *Мовна свідомість* вважається складовою частиною, аспектом комунікативної свідомості, яка, у свою чергу, розглядається як інтегральний компонент когнітивної свідомості нації. *Мовна свідомість* – це сукупність психічних механізмів породження й розуміння мовлення, а також зберігання мови у свідомості. Вона включає семантику мовних знаків, смисловий зміст, закріплені за мовними знаками. Мовленнєва діяльність людини є компонентом більш широкого поняття – комунікативної діяльності людини. *Комунікативна свідомість* утворюється сукупністю знань і механізмів, що забезпечують комунікативну діяльність людини, і включає: комунікативні установки, сукупність комунікативних категорій, а також набір прийнятих у суспільстві норм і правил спілкування [11].

Сучасні дослідження засвідчують, що мовна свідомість працює у двох режимах: пасивному, орієнтованому на перехід від смислу до знака, й активному, налаштованому на перехід від знака до можливого смислу. Поєднання знака зі смислом (або смислу зі знаком) створює ту основу, на якій за допомогою деяких додаткових процедур формується елементарна, найпростіша одиниця знання. Із цих елементарних одиниць і будується мовна свідомість. До числа її одиниць належать лексико-семантичні групи (О. Корнілов), семантичні поля (М. Абрамов), інформеми (В. Морковкін), логоепістеми (Г. Костомаров), ключові слова національної картини світу (А. Шмельов) та деякі інші.

Існує декілька рівнів опису мовної свідомості. Рівень *традиційного лінгвістичного опису* мовної свідомості передбачає узагальнений опис значень і використань мовних одиниць і структур без урахування психології мовця і психологічної реальності опису: традиційна описова лінгвістика вивчає мову як систему одиниць і

правил їхнього використання. Цей підхід передбачає опис того, що вже зафіксовано в текстах, словниках, письмовому й усному мовленні. Такий опис є необхідним для фіксації та поширення мовних норм, навчання мові, порівняння мов, укладання словників і підручників, однак фіксація значень і функцій мовних форм у словниках і граматиках є результатом узагальнення, відсторонення від лінгвістичної реальності. Достовірність традиційного лінгвістичного опису підвищиться, якщо він буде включати результати *психолінгвістичного опису*. Рівень *психолінгвістичного опису* мовних фактів відображає результати досліджень, виконаних за допомогою різних експериментальних методик (асоціативний експеримент, інтерв'ювання, суб'єктивних дефініцій, інтерпретаційний експеримент тощо), які дозволяють виявити й описати зміст мовних знаків і структуру у тому вигляді, в якому вони реально присутні у свідомості носіїв мови, а також виявити характер взаємодії мовних одиниць і структур у процесах розуміння, зберігання й породження мовленнєвих творів. Можливий також рівень *нейролінгвістичного опису* – дослідження мовної свідомості на рівні нейрофізіологічних процесів у мозку, порушень і патологій у функціонуванні мовленнєвих механізмів. Методами таких досліджень є нейрофізіологічні – фіксація електричних коливань окремих ділянок мозку і подібні. Цей рівень дослідження знаходиться поза компетенцією лінгвістики, хоча результати нейролінгвістичних досліджень можуть використовуватися для теоретичного моделювання мовної свідомості.

Одним із загальноновизнаних психолінгвістичних методів аналізу структур *мовної свідомості* є асоціативний експеримент, результати якого дозволяють побудувати асоціативні поля, тезауруси або асоціативно-вербальні мережі. У вільному асоціативному експерименті моделюється активний режим роботи мовної свідомості. Асоціативний словник, укладений за результатами вільного асоціативного експерименту, відображає стимульно-реактивну природу мовної свідомості. Процес породження смислу в активному режимі розвивається в обох напрямках: у прямому (вихідні зв'язки від стимулу до реакції), і зворотному (вхідні зв'язки від реакції до стимулу). Проте слід відзначити: погляди на те, що матеріалізують асоціативні поля, тезауруси й асоціативно-вербальні мережі, є досить суперечливими. Більшість дослідників схильні вважати, що асоціативні реакції – це репрезентація неусвідомлених шарів образів свідомості. Тоді асоціативно-вербальна мережа, імовірно, дозволяє робити висновок про особливості сприйняття образів світу свідомістю носіїв мови. Використання асоціативних експериментів для вивчення мовної свідомості може базуватися на положенні про образ свідомості, який об'єднує розумові і чуттєві знання й має багато зовнішніх проявів [4]. Розгляд одних лише словесних форм свідомості далеко не покриває всього розмаїття розумових процесів, обмежуючи їх реалізацією одноканального лівопівкульного мислення. Тим не менш, можна стверджувати, що зміст і функціонування мовної свідомості виходять за рамки спеціалізації лівої півкулі й не зупиняються на сприйнятті й вираженні поза мозком тільки словесної та іншої лінійно впорядкованої інформації [4].

Отже, *мовна свідомість* – це частина свідомості, яка забезпечує механізми мовленнєвої діяльності: породження мовлення, сприйняття мовлення і зберігання мови у свідомості. Система мовних одиниць з їхніми

різноманітними значеннями зберігається у свідомості і є приналежністю мовної свідомості, а дослідження системи мови як феномену свідомості є дослідження мовної свідомості [11, с. 46]. *Мовна свідомість* складається з вербально виражених знань про світ, тобто змістом мовної свідомості є вербалізована частина картини світу. Традиційно вважалося, що "моделлю" мовної свідомості є асоціативно-вербальна мережа, яка реконструює структурну організацію мовної свідомості. Сучасні дослідження дають підстави вважати, що асоціативно-вербальна мережа відображає лише одну форму, одну іпостась існування мовної свідомості – активний режим її роботи. Другий режим, який можна назвати пасивним, є практично невивченим і невикористаним у дослідженнях мовної свідомості.

При дослідженні мовна свідомість береться не повністю, її обсяг і межі визначаються не рівнем сучасного наукового знання про світ, а задаються звичайним використанням мови її середньостатистичним носієм, яке включає в себе елементи наукової картини світу в її звичайному відбитті, типові національно-культурні особливості відтворюваної мовної картини світу. Природні прояви повсякденної мовної свідомості, яка працює як в пасивному (сприйняття й розуміння мовних одиниць: від смислу до знаку), так і в активному (породження мовних одиниць: від знака до смислу) режимах служать джерелом матеріалу для аналізу картини світу. Як модель активного режиму й постачальника відповідного матеріалу використовуються дані масових асоціативних експериментів, які фіксують стан звичайної (буденної) мовної свідомості (події, факти, норми, оцінки). Отже, мовна свідомість виступає як об'єктивно існуючий феномен, як об'єкт реальності, який потребує вивчення і констрування.

1. Гальперин П.Я. Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления // Вопросы философии. – 1977. - №4;
2. Горелов И.Н. "Языковое сознание" как система актуализированных декларативных и процедуральных знаний // Тезисы IX Всесоюз. симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации "Языковое сознание". – М., 1988; 3. Зимняя И.А. Способ формирования и формулирования мысли как реальность языкового сознания // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993; 4. Караулов Ю.Н. Языковое сознание: пассивный и активный режим работы // Межкультурная коммуникация и перевод: Материалы межвуз. науч. конф. 31 янв. 2003 г. – М., 2003; 5. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л., 1972; 6. Колшанский Г.В. Семантика слова в логическом аспекте // Язык и мышление. – М., 1967; 7. Красных В.В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? – М., 2003; 8. Леонтьев А.А. Общение как объект психолингвистического исследования // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975; 9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1977; 10. Мацюк Г.П. Прескриптивное мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.). – Львів, 2001; 11. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М., 2007; 12. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и сознание: теоретические разграничения и понятийный аппарат // Социальная психолінгвістика: Хрестоматія. – М., 2007; 13. Привалова И.В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокультурные основы межкультурной коммуникации). – М., 2005; 14. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. – М., 1958; 15. Самарин Ю.А. Очерки психологии ума: Особенности умственной деятельности школьников. – М., 1962; 16. Слюсарев Н.А. Проблемы лингвистической семантики // Вопросы языкознания. – 1973. – №5; 17. Сорокин Ю.А. Этнос, сознание, культура, язык // Социальная психолінгвістика: Хрестоматія. – М., 2007; 18. Чуприкова Н.И. Сознание как высшая расчлененная и системно-упорядоченная форма отражения и ее мозговые механизмы // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2. – №6; 19. Этнокультурная специфика языкового сознания. – М., 1996; 20. Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993; 21. Языковое сознание и образ мира. – М., 2000; 22. Bierwisch M. & Kiefer F. Remarks on definitions in natural language // Kiefer F. (Ed.). Studies in syntax and semantics. – Dordrecht, 1969.

Надійшла до редколегії 08.09.10